

IZGLAGOLSKE IZPELJANKE S POMENOM VRŠILCA DEJANJA*

Tvorjenke s pomenom vršilca dejanja se v slovenskem jeziku izpeljujejo z dokaj številnimi domačimi in prevzetimi priponskimi obrazili, izmed teh so najrodnejša: *-ač*, *-lec*, *-(a)tor*, *-ar*, *-er*, *-(a)nt*, *-ec* in *-telj*. Ista glagolska podstava je lahko družljiva z različnimi besedotvornimi morfemi, tipičnimi za to pomensko skupino, vendar take izpeljanke niso (ali pa le zelo redko) stilno enakovredne. Tvorjenke so eno- ali dvonaglasne, kar je hkrati z mestom naglasa predvidljivo na podlagi naglasnih lastnosti podstave in obrazila.

Derivatives with the meaning of the agent of an action are formed with a number of native and borrowed suffixes; among the most productive are *-ač*, *-lec*, *-(a)tor*, *-ar*, *-er*, *-(a)nt*, *-ec* and *-telj*. The same verbal base can be combined with various derivational morphemes typical for the group, however, these derivatives are not (or are very rarely) stylistically equivalent. Derivatives may carry one or two stresses, which are predictable on the basis of the prosodic characteristics of the bases and the formants.

Besedotvorno vrsto, pri kateri novo besedo tvorimo s priponskim obrazilom iz proste, predložne, zložene, sestavljene, sklopne ali mešane podstave, imenujemo izpeljavo, nastalo tvorjenko pa izpeljanko, npr. *zid-ár*, *brezdóm-ec*, *črnolás-ec*, *pòdpredséd-nica*, *primejdúš-ar*, *efén-ka*. V tvorbeni postopek izpeljave se vključujejo poleg domačih tudi prevzete (neavtohtone) izpeljanke. Da se prav na podlagi prevzetih tvorjenih besed lahko zelo namnoži besedotvorni inventar prevzemajočega jezika, v našem primeru slovenščine (Toporišič 1979, 270), in da jih je potrebno pritegniti v obravnavo tako zaradi živih besedotvornih procesov kot tudi zaradi njihovega pravilnega razumevanja, kar je vsakdanja potreba (J. Toporišič 1975, 242), je prvič opozorjeno že v delu SKJ 4 (122–141), in sicer v poglavju Tuje v slovenskem knjižnem jeziku. Izraz prevzeto se nanaša na vse, kar je v slovenski knjižni jezik prišlo od drugod — iz drugih jezikov, npr. germanskih, romanskih, slovanskih, posebej iz grščine, latinščine ipd., pa celo iz slovenskih narečij, ki niso podlaga slovenskemu knjižnemu jeziku (Toporišič 1972, 286).

Bistveno vprašanje v besedotvorju je seveda družljivost domačega in prevzete. Načeloma velja, da prevzeta beseda dobiva prevzeto besedotvorno obrazilo, neprevzeta pa neprevzeto. Kot kaže, je družljivost obojega močno zmanjšana pri izpeljankah (Toporišič 1979, 270). Kadar pa se vendarle taki sestavini v tvorjenki pojavljata druga ob drugi, govorimo o t. i. mešani izpeljanki oziroma mešanki¹ ali hibridu (Babić 1986, 44). Glede na možne kombinacije prevzete in domače sestavine v podstavi tvorjenke in obrazilu ločimo štiri tipe izpeljank: 1. domača podstava + domače obrazilo (DP–DO): *gód-ec*, *braní-lec*, *brus-áč*; 2. prevzeta podstava + prevzeto obrazilo (PP–PO): *ag-ént*, *dešifr-ánt*, *dres-êr*; 3. prevzeta podstava

* Iz poglavja magistrske naloge *Prva in druga pomenska skupina samostalniških izpeljank in zložen iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave* (Ljubljana, 1992), mentor Jože Toporišič.

¹ Izraz J. Toporišiča.

+ domače obrazilo (PP-DO): *emajlír-ec, dríbl-ar, betón-ar*; 4. domača podstava + prevzeto obrazilo (DP-PO): *gnjav-átor, zabuš-ánt*.² Mešanke točke 4 so maloštevilne, največ je izpeljank pod 1 in 2. V celoti prevzete tvorjene besede zapolnjujejo zlasti tista področja jezika, kjer se tuja tehnična, tehnološka in znanstvena odkritja prenašajo skupaj z izrazi na naša tla, ker domača stroka še ni razvila ustreznih izrazov. Tako se za področje tehnike prevzema angleško in francosko besedje, za duhovne, družbene in naravoslovne znanosti pa izrazje grškega in latinskega jezika (Toporišič 1984, 104). Vendar bi danes že lahko trdili, da veliko število terminoloških slovarjev kaže na posebno skrb za razvoj slovenskega izrazja.

4 Izglagolske tvorjenke za prvo pomensko skupino je mogoče definirati na podlagi dveh kategorij podspola (Toporišič 1981): + živo, +/- človeško, torej je vršilec dejanja človek ali žival moškega, ženskega, redko srednjega spola v stilno nezaznamovanem pomenu. Izpeljanke imajo govorno podstavo, ki je zmeraj besednozvezna enota, ne stavčnopovedna, tj. struktura Zaim (ozir.) + Glag, npr. *kdor bere < človek, ki bere oz. kar_{+živ} poje < žival, ki poje* (Toporišič 1982, 336–337). Enakovredna je pretvorba oziralnega zaimka *kdor* v posamostaljeni zaimek z možnostjo izražanja spola *tisti, tista, tisto* in oziralno zaimensko vezniško besedo *ki*: *tisti, ki bere — tisto_{+živ}, kar poje*.³

Druga njihova značilnost je, da z ozirom na izpisano gradivo prevladujejo izpeljanke iz proste in predpanske (izpredložne) glagolske podstave. Oba tipa lahko najustrezneje prikazemo s šestimi koraki besedotvornega algoritma:

I.	tísti, ki čúva	I.	tísti, ki emigríra
II.	-áj ₂ ⁴	II.	-ánt ₂
III.	čúva	III.	emigríra
IV.	čuv ₋₁	IV.	emigr ₀₋
V.	čuv ₋₁ + -áj ₂	V.	emigr ₀₋ + -ánt ₂
VI.	čuváj	VI.	emigránt

Popolnejši pregled vseh izpeljavnih obrazil je bilo mogoče sestaviti tako, da je bilo upoštevano besedno gradivo, presegajoče obseg SSKJ I. Na podlagi obsežnejšega izpisa je bilo izločenih 42 obrazil moškega, 15 ženskega in 2 srednjega spola. Zanimiva je številka primerjava z ustreznimi obrazili pri Bajcu (1950 I, 126–128) in Toporišiču (1984, 124–125).

4.1 Bajec za vršilca dejanja (nomina agentis) navaja 11 obrazil moškega spola (-aj, -ar, -telj, -jak, -ak, -ec, -lec, -vec, -ež, -ič, -ač), 2 ženskega (-lka, -ica) in 1 srednjega spola (-lo). Število obrazil je z ozirom na naš pregled manjše, ker

²SP 62, 966: *zabušánt*; SS 1984, 125: *zabušánt/zabušánt*. Prim. J. TOPORIŠIČ, Predvidljivost slovenske knjižne samoglasniške kolikosti in kakovosti, *JiS* XII (1967), 229–236, oz. istega Ankete za določitev naglasnega mesta ter kakovosti in kolikosti naglašene samoglasnika, *JiS* XIV (1969), 249–260 (nadnaslov: Akademijin slovar); delni ponatis v knjigi 1979, 243–253.

³Ta podstavna možnost je implicitno izražena že v citiranem delu J. TOPORIŠIČA s primerom: *človek, ki bere*. A. VIDOVIČ-MUHA (1988) izraža besedotvorno podstavo *tistil-al-o, ki* . . .

⁴Podpisne številke 1, 2, 0 zaznamujejo t. i. naglasno jakost (Toporišič v ustreznih delih).

a) obrazila, ki se dodajajo glagolski osnovi, kot npr. *-lec*, *-vec* idr., vključujejo tako tvorjenke tipa *igrálec* in *morílec*, torej *-(i)lec*, *-(a)lec*, ki sta kakor pri vseh drugih podobnih obrazilih šteti kot 2 enoti; enotno merilo poveča število Bajčevih obrazil na 15;

b) Bajec v obravnavo ne vključuje prevzetih tvorjenk.

4.2 V SS je 35 obrazil moškega, 16 ženskega in 2 srednjega spola. Številski razkorak z našimi obrazili je manjši, ker SS vključuje tudi prevzete besedotvorne morfeme. Za posamezni spol je stanje sledeče.

4.2.1 Pri moškem spolu je pri nas zabeleženih 8 obrazil več. Nova (glede na SS) so obrazila: *-inec* (*mrgolílec*), *-lin* (*gizdalín*) *-ater* (*dekoratêr*, *destilatêr*, . . .), *-ir* (*kurbír*), *-tir* (*pastír*; prim. tudi Metelko 1825, 49), *-it* (*favorít erudit*),⁵ *-iv* (*detektív*). Tudi za obrazilo *-(a)vec* v SS ni posebej navedenih primerov, npr. *kegljávec*, *nastavljávec*, torej tip, kjer pride do zamenjave *-(V)lec* z *-(V)vec* zaradi zloga *-l-* ali *-lj-* pred obrazilom *-lec*, vendar za *-(i)vec* so: *volívec*, *kalfívec*, *molívec*;⁶

4.2.2 Za izpeljanke ženskega spola so ločena obrazila za izpeljanke ž. sp. s samostojnim pomenom in za feminative. Obe kategoriji se pojavljata tudi v SS 1976, in sicer tako, da so izpeljanke ž. sp. navedene za posamezne pomenske skupine, npr. za vršilko dejanja, nosilko stanja, opravkarico, tiste, ki imajo samostojen pomen, feminativne tvorjenke (torej take, ki so le spolski par izpeljankam moškega spola), pa najdemo v okviru modifikacijske (inačenjske) tvorbe v (SS, 141–142), kjer so zastopana (v primerjavi upoštevana) obrazila: *-ica*, *-inja*, *-ka*, *-ična*. Torej je za vršilko dejanja (Ž) 13, za feminative (F(Žv)) 7 obrazil, skupno torej 20, toda različnih v obeh skupinah je le 15, torej ena manj kot v SS. To je obrazilo *-da: cmérda*, ki izhaja iz variantne podstave glagola *cmériti* — *cmérditi* in je v nalogi obravnavano v skupini tvorjenk z obrazilom *-a*.⁷

4.2.3 Pri srednjem spolu glede števila obrazil ni razlik.

5 Zaradi prostorske omejenosti bodo v nadaljevanju predstavljena le najrodnejša obrazila vseh treh spolov in tista, katerih razvrstitev konkretnih tvorjenk je mogoča le z jasno opredelitvijo: besedotvorja kot jezikoslovne vede, ki nujno izhaja iz istočasijskega (sinhronega) razmerja med podstavo in nastalo tvorjenko; iz razmerja med besedotvorjem in etimologijo pri raziskovanju tvorbe besed in iz položaja in vpliva prevzetih tvorjenk na slovenski besedotvorni sistem.

5.1 Priponska obrazila moškega spola.

5.1.1 Priponsko obrazilo *-ec* in njegove variante. Izpeljanke z obrazilom, katerega samoglasniški del tvori neobstojni polglasnik, nastajajo iz nedovršnih glagolov tako, da priponsko obrazilo krni glagolsko pripono in se sklaplja s soglasniškim

⁵Po Toporišiču sta to nosilca lastnosti (prim. lat. *favor*, *eruditus*).

⁶Tudi take primere TOPORIŠIČ navaja že v SKJ 2, 1966, 96: *domišljávec*.

⁷Po Toporišiču je morda *cmérditi* po *cmérda*. BEZLAJ, ESSJ I: »*cmériti se*, *cmérdati se*, *cmérditi se*, *cméndrati se*, *cmelíti*, *cmérati* . . . *cméra*, *cmérda*, *cméndra*, *cménder*, *cmérkelj*, *cméra*, *cmerek*, *cmela* itd.« Za *cmérd-a* prim. *várda* < *várdeti* 'potepati se' (Mostec).

izglasjem podstave, tj. korenem (Toporišič 1984, 126). Podstave zbranim tvorjenkam so glagoli na: 1. **-C-ti/-em**: *dólbec*, *gnêtec*, *gódec*; 2. **-ati/-am**: *bêbec*, *bútec*, *gúmpec*, *hájlovec*; 3. **-eti -im**: *vídec*; 4. **-ati/-im**: *bêžec* 'begunec'; 5. **-iti/-im**: *bórec*, *glúmec*, *govórec*, *hódec*, *hválec*.

S pogostnostno oznako redko sta v SSKJ označena *bêžec* in *gnêtec*, saj sta pogostejši sopomenki *begúnec* in *gnetílec*. *Glúmec* je zastarel, kajti glagol *glúmiti* občutimo kot srbohrvatizem, in ga je današnja jezikovna raba popolnoma izpodrinila s slovenskim ustreznikom *igráti* in izpeljanko *igrálec*. Posebno pozornost zasluži *hájlovec*, saj bi z ozirom na podstavo *tisti*, ki *hajla* pričakovali *hájlavec*, kar bi izpeljanko uvrščalo k tistim s priponskim obrazilom *-(V)vec*. V prvem primeru pa imamo opraviti s t. i. spono *-ov-* kot morfemom za ohranjanje večje morfemske razvidnosti (Toporišič 1988, 138), sicer bi nastala izpeljanka **hajlec*. *Hválec* je nastal iz glagolske podstave, katere izglasna sestavina je *-l-*, na katero se pridruži priponsko obrazilo *-ec*. Torej moramo ločiti *hvál-ec* od izpeljank *hval-ívec*, tudi *hval-ílec*. Hkrati z različnima izpeljavnima obraziloma se pojavlja tudi pomenska razlika, in sicer pri *hválcu* v smeri zaznamovanosti s slabšalnim prizvokom 'kdor se (rad) hvali' in *hvalívcem* kot stilno nezaznamovanim 'kdor hvali'.

Zaznamovane so tudi tvorjenke *bêbec*, *bútec*, *gúmpec*. Bezljaj namreč navaja glagole *bebáti* 'govoriti neumno', *bútati* 'tolči, biti' in *gúmpati* 'udarjati s pestjo' (1976 I, 14, 55, 186). Prav ob teh primerih se nam ponuja možnost za opredelitev razmerja med besedotvorjem in etimologijo. Da bi pravilno ovrednotili njun medsebojni odnos, je potrebno izhajati iz spoznanja, da besedotvorje zmeraj raziskuje sinhrono stanje jezika, saj lahko o tvorbi besed govorimo le tedaj, če obstajata izrazni in pomenski odnos med besedotvorno podstavo in iz nje nastalo tvorjenko istodobno.⁸ Nasprotno pa je postopek odkrivanja etimologije posamezne besede izrazito raznočasjski. Kakor sta torej s tega vidika obe jezikoslovni veji tako različni, pa ne pomeni, da se v popolnosti izključujeta. Na to, da etimologija lahko prispeva pomembne podatke za tvorbo besed, kažejo prav omenjene tvorjenke, saj bi jih ne mogli uvrstiti k izglagolskim izpeljankam, če ne bi v etimološkem slovarju odkrili v sodobnem jeziku več neobstoječih glagolov *bebáti*, *bútati*, *gúmpati* in njihovega pomena. Dejansko je namreč pri vseh treh izpeljankah že prišlo do pomenskega prenosa s prvotnega vršilca dejanja na pomen nosilca lastnosti 'neumen človek'. In tukaj se najjasneje izrazi že izpostavljena različnost besedotvorja in etimologije, in sicer tako, da so z vidika besedotvornega proučevanja sodobnega jezika vse tri besede dejansko netvorjenke,⁹ ker jezik več ne prinaša ustreznih razmerij med omenjenimi glagoli in nastalimi izpeljankami, toda etimologija nam lahko daje obvestila o tistem stadiju jezikovnega razvoja, ko je to tvorbeno razmerje še zelo jasno obstajalo in s tem prispeva k raznočasjski osvetlitvi tega tvorbenega odnosa. Priponsko obrazilo *-ec* ima še dve izrazni obliki, pogojeni s fonetičnimi značilnostmi podstave, s katero se družijo. Gre za t. i. kombinatorni varianti istega obrazila,¹⁰ namreč *-c* in *-ec*.

⁸S. BABIČ, Sinhronija i diakronija u tvorbi riječi, *Jezik XXXVII* (1989).

⁹J. Toporišič opozarja, da so vsi ti trije glagoli v Pleteršniku, zakaj niso prišli v SSKJ, je posebno vprašanje. Toporišič pa besedotvorje razume tudi kot vedo, ki nam daje tvorjenke razumeti.

¹⁰J. TOPORIŠIČ, predavanja v študijskem letu 1984/85.

5.1.2 Priponsko obrazilo *-c* potrjuje izpeljanka *igr̄c*. Te izpeljanke so zelo redke, za njihovo tvorbo velja: če je pred priponskim obrazilom zveza polglasnika + zvočnika, se doda samo soglasniška sestavina obrazila *-ec* (isto pravilo tudi za izpeljanke iz neglagolskih podstav, npr. *vétrc*, *bístrc* (Toporišič 1986a, 213)).

5.1.3 Priponsko obrazilo *-ec-* se od prejšnje skupine tvorjenk razlikuje po tem, da se ta polglasnik ohranja v vseh sklonih izpeljanke, pogoj za njegov izgovor sta vsaj dva soglasnika pred njim. Polglasnik pred *-c* vzdržuje težnja jezika, da tisti del besede, ki ima predmetni pomen, ohrani kolikor mogoče nespremenjen v vsej besedni družini (Toporišič 1978, 70, 72). Izpeljanke so: *bízgec* 'nekoliko omejen človek', *jézdec*, *mísllec*. Za prvo izpeljanko izhajamo iz glagola *bízgati* (Besedišče slovenskega jezika I 1987, 62; v nadaljevanju BSJ I ali II). Vprašanje o obstojnosti polglasnika v obrazilu *-ec-* je natančneje obdelal Gjurin (7D, 1988).¹¹

5.1.4 Priponsko obrazilo *-(V)lec*. Podstava tvorjenk so nedovršni glagoli. Toporišič (1975, 243–244) meni, da se priponsko obrazilo *-lec* na videz prideva glagolski nedoločniški osnovi (*malikova-ti + -lec > malikova-lec*), vendar se mu zdi bolje delati z obrazilom *-(V)lec*, pri čemer je *V* sestavina priponskega obrazila, ki je lahko izrazno enak glagolski priponi ali pa tudi ne (prim. *plet- + -ilec > pletilec*). Zanimivo je tudi vprašanje, od kod *-l-* v priponskem obrazilu. Že Bajec (1950 I, 111) domneva, da je *-l-* kot sestavina obrazila prišel iz tvorjenk srednjega spola na *-(a)lo* in *-(i)lo*, npr. *zijálo*, *motovílo > zijálec*, *motovílec*. Številni primeri izpeljank samo potrjujejo rodnost tega obrazila, zlasti za pomen vršilca kake dejavnosti ali poklica. Najbolje jih je predstaviti glede na sedanjiški in nedoločniški vzorec podstavnega glagola.

2.1.4.1 Izpeljanke *-(V)lec* (*V* se realizira kot *a*). V podstavi so glagoli: 1. **-ati** -am: *bajálec*, *barantálec*, *čakálec*, *čitálec* 'bralec', *čarálec*, *črpálec*,¹² *dajálec*,

¹¹Izhajal je že iz po TOPORIŠIČU podanega pravila v SP 90 (86), da morata biti pred *-ec* vsaj dva soglasnika, in sicer: 1) nezvočnik + nezvočnik (*jezdec*) oz. 2) nezvočnik + zvočnik (*mrtvec*, *kislec*, *mísllec*, *prišlec*, *modrec*). V prvi skupini isti avtor na podlagi slovarskega gradiva iz Pleteršnika, SSKJ, SP 62 s primeri ponazarja vse možne sklope in obnašanje polglasnika v sledečem obrazilu takih izpeljank. Tako izpostavlja naslednje sklope z netrajnikom + netrajnikom, kjer se polglasnik ohranja: *pč* (*kupčec*, *slepčec*, *škrapčec*), *bč* (*drobčec*, *robčec*, *zobčec*, *žrebčec*), *tč* (*falatčec*), *dč* (*bodčec*, *ogradčec*, *sladčec*); pripornik + netrajnik: *zb* (*jazbec*, *kozbec*, *vizbec*), *st* (*mostec*, *prstec*), *zd* (*jezdec*), *ht* (*nohtec*) — to je podskupina za zobnik (*t/d*), *zg* (*bizgec*, *mezgec*), *žg* (obstojni polglasnik: *užgec*, *žvižgec*) — to je podskupina za mehkonebni (*k/g*), *fč* (*škafčec*), *sč* (*veščec*), *žč* (*ježčec*, *križčec*, *krožčec*), *ždž* (*meždžec*) — to je podskupina za zlitnik. (Toporišič si tako razlaga z morfemskimi razlogi sestavin tvorjenk, npr. [jesca] za **jezdca*). Sklopi, kjer prihaja do omahovanja, so iz te skupine naslednji: *st* (*mostca*, *hrustca*: *mosteca*, *hrusteca*), *sk* (*truskeca*, *drskeca*: *vreskeca*, *piskca*), *žg* (*užgeca*, *žvižgeca*: *vužgeca*). Sklop *pt* ohranja polglasnik bolj izjemoma (*ceptecca*: *hrbtcca*). Izjemoma se *-ec* ohranja še za sklopi zvočnik + nezvočnik v priimkih (*Tkalčeca*, *Jurgeca*), zvočnik + zvočnik (*škrlecca*), ob *dž* (*ridžeca*) in *dz* (**ejdžeca*). Za sklopa *bt* in *kt* pa se načeloma pojavlja neobstojni polglasnik oziroma avtor predlaga variantno rešitev, kjer bi ob teh sklopih polglasnik bil načeloma ohranjen in bi torej primeri kot *hrbtce*, **Egipctce*, **Koptce* veljali kot izjeme.

¹²SSKJ I, 317: *črpálec* 'kdor dela s črpalnimi napravami', vendar je ustrežnejša besedotvorna razlaga *tisti, ki črpa*, da razlikujemo od *črpálcár* 'kdor dela na črpaliki'.

dirjalec, drsálec, dvigálec, gledálec, gugálec; 2. **-ati/-ljem/-am**: *gibálec, brálec*; 3. **-(o)e(vati)-ujem**: *besedoválec, daroválec, deloválec, glasoválec, gospodoválec; prekupčeválec, poveličeválec*.¹³ Izpeljanke potrjujejo že omenjeno značilnost, da je samoglasniška sestavina obrazila *-(V)lec* lahko glasovno enaka glagolski priponi.

Poglejmo še izglagolske izpeljanke pod točko 3. Zanimivi sta zlasti *daroválec* in *glasoválec*, katerih podstavna glagola sta po vidu dovršna ali nedovršna. Tukaj gre zares za izjemni izpeljanki, ki lahko pomensko zaznamujeta ne samo vršilca ponavljajočega se trajnega dejanja ampak tudi enkratnega. Med naštetimi tvorjenkami so kar štiri take, ki pripadajo le knjižni rabi, njihova zaznamovanost izhaja iz podstav: *bájati, besedováti*,¹⁴ pogostejši sta glagolski sopomenki *prípovedováti, govoríti*; slednjič zaznamovanost izhaja iz metaforičnega pomenskega prenosa: *gíbati — gibálo — gibálec* 'kdor povzročá, pospešuje kako dogajanje'.¹⁵ Drugi dve izpeljanki kažeta na manjšo pogostnost v rabi: *gugálec, barantálec*; izpeljanka *čitálec* je zastarela.

2.1.4.2 Izpeljanke *-(V)lec* (*V* se uresničuje kot *i*). V podstavi so glagoli na: 1. **-iti/-im**: *borílec, branílec, budílec, brusílec, cenílec, cepílec, častílec, čistílec* 'delavec, ki čisti', *črnílec, črtílec, davílec, dramílec, dražílec, drobílec* 'delavec, ki drobi', *dvomílec, dvorílec, glasílec, gasílec, gnezdílec* 'ptica, ki gnezdi', *gojílec, gonílec, gladílec* 'delavec, ki gladi površino', *gostílec, grdílec, hranílec*¹ 'kdor kaj hrani', *hranílec*² 'kdor koga hrani'; 2. **-C-ti/-em**: *gnetílec*; tako še: *pletílec, dolbílec* (BSJ I 139), *bodílka* (BSJ I, 66), *jedílec* (BSJ I, 278) in *molzílja* (BSJ I, 432). Čeprav smo našli le pet izpeljank, katerih glagolski koren se končuje na soglasnik, le-te dovolj nazorno kažejo, da imajo tvorjenke iz brezpriponskih glagolov dejansko posplošeno obrazilo *-ílec* (prim. SKJ 2 1966, 100).¹⁶ Iz tega po Toporišiču lahko sklepamo, da je *-ílec* pogostejše obrazilo, ki je nezaznamovano nasproti obrazilu *-álec*. To ugotovitev potrjuje končni procentualni prikaz, kjer je tvorjenk moškega spola z *-álec* 5,78%, medtem ko jih je z *-ílec* 8,81%. Poglejmo še stilno zaznamovanost tvorjenk na *-ílec*. Zaznamovanih je enajst izpeljank, razvrstimo pa jih lahko v naslednje skupine:

Oznako knjižno nosijo: — zaradi metaforičnega pomenskega prenosa: *gonílec* 'kdor povzročá, pospešuje kako dogajanje ali delovanje'; — zaradi izbire glagolske nasproti pridevniški podstavi, kar sproži razmerje med vršilcem dejanja in nosilcem lastnosti: *dvomílec — dvomljívec*; Oznako redko nosijo: — zaradi pogostejše sopomenke z drugim priponskim obrazilom, včasih pogojenim z izbiro druge podstave: *glasílec — glásnik* (nezazn.), *budílec — budítelj* (nezazn.), *dvorílec —*

¹³Izpeljanki *prekupčeválec* in *poveličeválec* nista zajeti v gradivu SSKJ I, nanju me je opozoril J. Toporišič.

¹⁴Ta tvorjenka ima tudi oznako knjiž.

¹⁵A. VIDOVIČ-MUHA (1972) obravnava inherentno in adherentno knjižnost. Adherentna knjižnost nastaja kot rezultat pomenskega premika in osamosvojitve pomena, npr. *bájati* (mitolog.) 'prerokovati, čarati' proti (eksp.) *bajati* o bogastvu, bajni časi; inherentna knjižnost nastaja zaradi besedotvorne, oblikoslovne, naglasne ali glasovne prvine v besedi, torej zaradi oblike slovarske enote, npr. *belína* (knjiž.) *belóta*. Pri *gibálcu* govorimo lahko o adherentni knjižnosti.

¹⁶»Namesto izpeljank tipa *grdec* se uporabljajo tudi na *-ílec*, tj. namesto *pletlec* in *pletka: pletílec, pletilka*.«

dvorljivec. Oznako starinsko ali zastarelo imajo najprej zaradi obrazila, ki daje tak prizvok: *borílec* — *bórec*. Izpeljanka z *-ílec* je starinska oz. sodi v športno izrazje 'tekmovalac v boksu, rokoborbi', tako je starinski še *gostílec* — *gostítelj*. Iz prvega para je razvidna težnja jezika po racionalizaciji svojih izraznih sredstev, kar se kaže v izločanju zaznamovane oblike oz. njeni specializaciji; drugi razlog je ubesedena predmetnost, ki ni več aktualna: *črnílec* 'obrtnik, ki črni, barva usnje', danes ustrezno *bárvar*; tretji zaradi podstavnega glagola, ki ima pogostejše sopomenke drugega tipa, npr. *črtíti* 'sovražiti', *grdíti* 'opravljati', zato sta pogostejši izpridevniški izpeljanki *sovrážnik* in *opravljívec* kot pa *črtílec* in *grdílec*.

Izpeljankam na *-lec* je bila namenjena tudi posebna pozornost s stališča izgovora tudi v SP 90 (79) in pri Toporišiču (1971, 224). Avtor predlaga za vršilca dejanja izgovor (-*yc-*), z izjemo tudi (-*lc-*) (prim. *gasílec*), saj »ima izrazit prizvok knjižnojezikovne nesodobnosti ali celo popolne nekultiviranosti izgovor *-lc-* (npr. /bralca/)«, medtem ko je [lc] za pomen orodja (prim. *glušílec*). Enako za tvorjenke ženskega spola *-yka/-lka* : *-lka*. S tem bi prišlo do poenotenja kar petih kategorij zapisovanja izgovora črke <l> v SSKJ (tako Pirnat 1979, 221–226). Avtorica na podlagi izpisanega gradiva ugotavlja, da je prav ob izpeljankah na *-lec* in *-lka* vidna vsa slabost tako podrobnega ločevanja izgovora in se zato pridružuje stališčem J. Toporišiča.

5.1.5 Priponsko obrazilo *-áč*. Število izpeljank (49) kaže na rodnost tega obrazila. Razvilo naj bi se iz primerov, kjer je pripona *-č* pristopila na *a*-jevsko osnovo, npr. *kovač*, *orač*. Od tod se je abstrahirala kot *-áč* (Bajec 1950 I, 122). Pripono *-áč* potrjujejo tudi izpeljanke, katerih podstavni glagoli nimajo *a*-jevske osnove, npr. glagoli na *-itil/-im*: *brusáč*, *nosáč*. V podstavah izpisanih tvorjenk je več tipov glagolov: *-atil/-am* (40), *-atil/-em* (3), *-itil/-im* (7), *-atil/-im* (1).¹⁷

Stilno nezaznamovane so izpeljanke: *basáč*, *beráč*¹, *boksáč*, *brenkáč*, *brusáč*, *capljáč* 'kdor koga ali kaj posnema', *dirkáč*, *dvigáč*, *držáč*, *grabljáč*. Kot redke so označene: *branáč*, *drsáč*, *dobavljáč*; *glumáč* in *gostáč* sta časovno zaznamovana. V drugi skupini so izpeljanke s stilno zaznamovano podstavo v smeri slabšalnosti: *baháč*, *barantáč*, *bevskáč*, *blebetáč*, *brbljáč*, *brskáč*, *cmokáč*, *čebljáč*, *čečkáč*, *čeljustáč*, *čenčáč*, *česnáč*, *čivkáč*, *čvekáč*, *devetkáč*, *drekáč*, *dirjáč*, *fračkáč*, *garáč*, *godrnjáč*, *gobeždáč*, *gofljáč*, *goltáč*, *gondráč*, *govoráč*, *hajkáč*, *hujskáč* in *hvastáč*.¹⁸ Za ponazoritev pogledjmo nekaj njihovih podstavnih glagolov *baháč* < *tisti, ki se (rad) baha*; *frečkáti* 'zapravljati, razmetavati denar'; *česnáti* 'vsebinsko prazno, nespametno govoriti'; *devetkáti* 'veliko govoriti o nepomembnih stvareh'. Priponsko obrazilo *-áč* torej ni apriorni nosilec slabšalnosti, zaznamovanost oz. nezaznamovanost tvorjenke je odvisna od podstave. Na to opozarja Toporišič (1973a, 241): »Stilno vrednost, npr. afektivno ipd., ima namreč včasih že podstava, medtem ko je priponsko obrazilo lahko stilno nevtralnno (prim.) z ene strani: *čenč-áč*, *bah-áč*, *nerg-áč*, *krič-áč* in z druge *nos-áč*, *dobavlj-áč*, *ber-áč*«. Obrazilo je razširjeno tudi pri narečnih besedah: *beláč* 'kdor beli, lička koruzo'; *beráč*² 'obiralec grozdja; trgač'; *bukáč* 'nočna močvirna ptica'; *hupkáč* 'smrdokavra, vodeb' (*hupkati* 'poskakovati').

¹⁷TOPORIŠIČ v SS 1976 med ne na *-ati* navaja *kurjač*, *nosač*.

¹⁸Taka primera pri Toporišiču sta *čenčač*, *bdhač*.

5.1.6 Priponsko obrazilo *-(V)telj* omenja že Janežič (1906, 127), pa Breznik (1934, 164), prav tako Bajec (1950 I, 37) kot zelo rodno priponsko obrazilo, podobno je obravnavano tudi v srbohrvaškem besedotvorju (Babić 1986, 275, 283). Izpeljanke z njim se tvorijo iz sedanjika dovršnih (npr. *dobáviti* > *dobavítelj*) in nedovršnih (npr. *braníti* > *branítelj*) glagolov. Tudi pri tem izpeljavnem obrazilu je *V* izrazno lahko enak priponi glagola, ki je v podstavi bodoče tvorjenke. Glede na izrazno podobo *V* se dajo izpeljanke razvrstiti v dve skupini:¹⁹

2.1.6.1 *V* se realizira kot *-i-* pri izpeljankah iz glagolov na *-itil/-im*: *branítelj*, *budítelj*, *častítelj*, *darítelj*, *dobavítelj*, *davítelj*, *dražítelj*, *delítelj* 'delivec', *gojítelj*, *gostítelj*, *gradítelj*, *hranítelj*¹, *hranítelj*², *hvalítelj*; *nabavítelj* (SS, 125).²⁰

2.1.6.2 *V* se realizira kot *-a-* v podstavi glagole na *-atil/-am*: *čitátelj*, *dvigátelj*; *ravnátelj*, pa na *-ovatil/-ujem*: *darovátelj* (SS, 125).

Dobavítelj je označen kot redka vzporedna tvorjenka k izpeljanki s priponskim obrazilom *-ač dobavljáč*; prva tvorjenka je iz dovršnega glagola *dobáviti*, druga iz nedovršnega *dobávljati*. Pozornost zaslužita tudi *darítelj* — *darovátelj*; njuna različnost izhaja iz besedotvorne podstave, ki je enkrat iz dov./nedov. glagola (*daríti*) drugič iz nedovršnega glagola (*darováti*). Vse omenjene izpeljanke pa stilno niso enakovredne, tako sta *častítelj* in *darítelj* zastareli in imata pogostejšo vzporednico v izpeljankah na *-(V)lec*. Tudi *čitátelj* je jezikovni arhaizem, izvorno iz ruščine (kakor pač že glagol *čitati*).

5.1.7 Priponsko obrazilo *-ar* naj bi bilo po izvoru tuje (Bajec 1950 I, 25), toda zelo rodno ob domačih podstavah, tako da ga danes razumemo že kot domače besedotvorno obrazilo. Izpeljanke lahko nastajajo iz glagolske podstave na *-atil/-am*, *-iratil/-iram*: *balínar*, *bóksar*, *bárvar*, *betónar* 'delavec, ki betonira', *bóbnar*, *cíncar*, *čikar*, *dúdlar*, *éلكar*, *frézar*, *gradášar*, *grebéнар*.²¹ Stilno zaznamovane so izpeljanke, ki imajo tako podstavo: *cíncati*, *dúdlati* 'učiti se mehanično brez razumevanja', *éلكati*. Obrazilo je lahko tudi naglašeno, kot kažejo: *cementár* 'delavec, ki cementira', *destinatár* 'prejemnik', *emisár* 'odposlanec'; primeri z naglašnim *-ar* iz SS, 125: *klepár*, *klicár*, *sanjár*, *tesár*, *zidár*, kjer se v podstavi pojavljajo poleg glagolov na *-atil/-am* še *-atil/-em*. O tem, kdaj je obrazilo *-ar* naglašeno oz. nenaglašeno (pri tvorjenkah iz različnih podstav), je pisal že Šolar (1951, 144–145), in ugotavlja naslednje: Da imajo *-ár* predvsem izglagolski vršilci dejanja: *klicár* < *kđor kliče*, *čuvár*, *klepár*, *tesár*, *vladár*, *krmár*, *oratár*, *pisár*, *rezár*, *vozár*, *slepár*, *zidár*. Z naglašnim obrazilom so tudi tvorjenke iz samostalniške podstave z mešanim naglasnim tipom: *mesó* — *mesár*, *koló* — *kolár*, *drvà* — *drvár*. — Nasproti tem da stoje nemške nenaglašene izposojenke: *kúhar*, *žnidar*, *šúštar*, *tíšlar*, *zótlar*, *bógnar*, *hólcар*, *háfnar*, *pádar*, *górtnar*, *rópar*, *bránjar*, *póštar*, *žágar*, *žélar* itd. Šolar je mnenja, da je tako razmerje najbrž ustvarilo občutek, da je domače besede na *-ar* treba naglaševati na priponi. Posledica tega je celo, da so se v novejšem času začeli ustvarjati novi glagoli na *-ariti*: *tišláriti*, *bognáriti*, pa tudi iz domačih

¹⁹Pri TOPORIŠIČU (SS, 125): *-(ai)telj*.

²⁰Tam navedeni le *budítelj*, *gostítelj*, *nabavítelj*.

²¹Toporišič meni, da je *betónar* 'kđor ima opraviti z betonom'.

samostalnikov *koláriti, mesáriti, drváriti, gospodáriti, čebeláriti*. . . Razvile so se celo dvojnice k že obstoječim glagolom: *brodíti — brodáriti, krmítiti — krmáriti* (danes imata prva glagola v obeh parih že drugačen pomen: *broditi po vodi; krmítiti živino*), *vozítiti — vozáriti*, ali celo glagol brez ustreznega samostalnika *lenáriti*. — Med domačimi tvorjenkami z nenaglašnim obrazilom *-ar* po Šolarju prevladujejo tiste, ki označujejo prebivalce: *břdar, bájtar, brégar, búčar, dólar, dolńnar* itd. So pa še dvojnice tipa *klobásar — klobásár*, ki so posledica podstavne različnosti *kdór jéd/déla/kupčúje s klobásami : kdór klobásá*. Tako navaja še primere *bródar — brodár, čebélar — čebelár, čévljar/-ica — čevljár* itd.²²

5.1.8 Priponsko obrazilo *-êr*, vseh je v našem gradivu 19, kar kaže na pogostnost izpeljevanja s tem priponskim obrazilom: *adaptêr, apretêr* 'kdor opravlja dokončno delo na materialu za lepši videz', *aranžêr, asfaltêr, bankrotêr, balansêr, betonêr* 'delavec, ki betonira', *blefêr, dezertêr, dresêr, gravêr, hipnotizêr, fasadêr, dublêr, financêr, frizêr, frazêr, galvanizêr*. — Že Toporišič navaja same primere iz glagolov na *-irati*.

5.1.9 Priponsko obrazilo *-átor* je zelo rodno (20 izpeljank). V podstavi so glagoli na *-are* (npr. *fundare, declamare, degustare*), ki ustrezajo slovenskim glagolom na *-irati*: *animátor*, (SS, 125), *analizátor* 1. 'analitik', *administrátor, agitátor, civilizátor, donátor, degustátor, deklamátor, demonstrátor, diktátor, dramtizátor, destilátor* 2. 'destilater', *eksaminátor, eksperimentátor, eksploatátor, falzifikátor* (SS, 125), *fundátor, germanizátor* (SS, 125), *glosátor* (SS, 125), *harmonizátor* ter *moralizátor* (SS, 125). Posebnost je stilno zaznamovana mešana tvorjenka iz glagola *-C-ti -em: greb-átor*. (Že doslej v evidenci.)

5.1.10 Priponsko obrazilo *-ant*. Velika večina izpeljank izhaja iz latinskih glagolov na *-are*, npr. *adjutánt < adiutare* 'pomagati', vendar tudi iz *-ere*, npr. *akceptánt < accipere* 'sprejeti', v slovenščini pa so vsi glagoli na *-irati*: *akceptírati, adresírati* ipd. Zbrane izpeljanke so naslednje *adjutánt, adoptánt* 'kdor koga posvoji', *adresánt* 'odpošiljalec', *akceptánt, aspiránt* 'kdor si prizadeva za kaj, kandidat, pripravnik', *debutánt/debitánt, defraudánt* 'kdor kaj poneveri', *denunciánt, diplománt, diskutánt, emigránt, gratulánt, halucinánt, hospitánt*. — Tvorjenke so stilno zaznamovane, kot je že omenjeno, če se to priponsko obrazilo družijo z domačo podstavo: *prevaránt, zabušánt*, kar se izraža tudi v kvantiteti obrazila.²³

5.1.11 Priponsko obrazilo *-er* je prevzeto, enako *-ít*; odstotek tvorjenk je izredno majhen. Za obe priponski obrazili je značilno, da se družita zmeraj le s prevzeto podstavo in ne tvorita t. i. mešank.²⁴ Izpeljanka *dispéčér* je iz angleščine (*to dis-*

²²J. TOPORIŠIČ ugotavlja, da Šolarjeva pravila o naglasnosti ne veljajo, saj je naglasno mesto odvisno tudi od naglasnih lastnosti podstave. Tako v 1. in 2. točki združuje primere, kjer je podstava nenaglašena in se naglas ohrani na enoti večje naglasne jakosti, torej na *-ar*₁. V primerih, ko je *-ar* nenaglašen, pa je podstava pred njim naglašena (navadno akutirana), zato se po pravilu o enaki naglasni jakosti obeh sestavin tvorjenke brišejo vsi naglasi razen prvega. (prim. Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, SR 1988, 136–137). Seveda so tudi analogije.

²³Prim. opombo 2.

²⁴TOPORIŠIČ (SS, 125) navaja le primera *dispéčér* in *líder*, več pa za *-êr*.

patch 'poslati, hitro opraviti') podobno tudi *dríbler*. Za podkrepitev dejstvu, da so take izpeljanke prevzete (večinoma iz angleščine), še nekaj primerov, ki presegajo besedno gradivo SSKJ I: *líder*, (SS, 125), *repôrter*, *sprínter* (Babić, 1986, 314). Zanimivo je, da za vse izpeljanke v slovenščini ni zmeraj tudi ustreznega glagola. Imajo ga *dríbler* (*dríblati*), *sprínter* (*spríntati*), *repôrter* (*reportírati* BSJ II, 313), toda *dispéčer* in *líder* ostajata brez tovrstne podlage.

5.1.12 Priponsko obrazilo *-ít* (*favorít*) prihaja v slovenščino iz italijanščine; v podstavi je lat. glagol *favere* 'biti naklonjen'. Izpeljanka se je uveljavila kot športni izraz. V BSJ I, 179 najdemo glagol *favorizovati*. Ustrezni tvorbeni vzorec za slovenščino: *tisti, ki je favoriziran* daje tvorjenko *favoriziranec*, kar pomensko ni več vršilec dejanja, marveč nosilec stanja. Za *erudíta* velja, da izhaja iz lat. glagola *erudire*, v slovenščini je ustreznik *erudírati* (BSJ I, 173) in brez težav izhajamo iz podlage *tisti, ki erudira*.²⁵

Omenjeni posebni tipi izpeljank opozarjajo na dejstvo, da se določene prevzete tvorjenke sicer vgnezdijo v besedišče, vendar ostajajo zunaj slovenskega besedotvornega sistema in kot dejanske tvorjenke ostajajo le po merilih jezika, od koder prihajajo. Zdi se, da so to prav »modne besede«, ki so v slovenščino na hitro vpepljene ter navadno ne oblikujejo svoje besedne družine iz dveh razlogov: ne morejo si je ustvariti zaradi hitrega zatona med uporabniki ali jih izpodrinejo ustrežnejši domači izrazi. Vsekakor tovrstne tvorjenke v jeziku niso dobrodošle, saj ga ne bogatijo, marveč prej vnašajo sistemsko zmedo; to ne velja za vse tiste, ki se normalno vključijo v besedotvorni stroj slovenščine.

5.2 Priponska obrazila za izpeljanke ženskega spola s samostojnim pomenom.²⁶ Izpeljank pri vršilki dejanja je glede na njihovo številnost in različnost obrazil relativno malo, saj prevladujejo feminativne tvorjenke (tj. moškemu spolu le vzporedne ženskospolske ustreznice), medtem ko je pri vršilniku dejanja ženskega spola razmerje obratno. Taka razvrstitev izhaja iz spoznanja, da imajo predmeti kot del nežive narave t. i. umetni, slovnični spol in v tem se bistveno ločujejo od živih bitij z inherentnim naravnim spolom in od njihovega povsem biološko uzakonjenega obstajanja v parni dvospolnosti. — Med zanimivejšimi sta vsaj dve obrazili, prvo zaradi zaznamovanosti z njim tvorjenih izpeljank, drugo zaradi svoje sestavljenosti.

5.2.1 Priponsko obrazilo *-a* nastopa v vlogi sklanjatvenega obrazila samostalniške prve ženske sklanjatve. Vse izpeljanke so stilno zaznamovane zaradi glagolskih podstav: *cmérgati se* nar., slabš. 'jokati se', *čvekáti* slabš. 'prazno, nespametno govoriti' ipd.²⁷ Poimenovanje se nanaša tako na žensko kot moškega, tako da imamo opravka s t. i. okrepljeno slabšalnostjo, ki v prvi vrsti izhaja iz zaznamovane podlage in hkrati iz zaznamovanosti spola, izvirajoče iz rabe ženskega spola za poimenovanje oseb moškega spola, čeprav obstajajo ustrezna izpeljavna obrazila za samo moški spol, npr. *čvéka* (za moški in ženski spol) : *čvékáč* (le

²⁵Toporišič tega obrazila nima, in dvomi, da je taka izpeljava korektna: prim. SSKJ za *favorit*: ki ima prednost (naše krajšanje).

²⁶TOPORIŠIČ v SS 1967 (str. 125) 15 takih obrazil.

²⁷TOPORIŠIČ, n. m., ima od nezaznamovanega vendar navedeno besedo *priča*.

moški spol) (Toporišič 1981, 91). Še drugi primeri: *bíbra* 'kdor govori mnogo in nepomembne stvari', *cméra*, *cméndra*, *cmérga*, *cmérda*, *dédra* 'kdor hitro in mnogo govori'. — Izpeljanke *cmérda*, *cmérga*, *cméndra* so neknjižne in izhajajo iz variant glagola *cmériti*: *cmérditi* (BSJ I, 99), *cmérgati* (SSKJ I, 261) in *cméndrati* (BSJ I, 99).

5.2.2 Priponsko obrazilo *-enica* je že izpostavljeno v SS 1976 (125) z izpeljanko *rešenica* < *tista*, ki reši. Z vidika racionalnosti besedotvornega postopka, ki zahteva izhajanje iz pomensko in izrazno najbližje podstave in s tem izbiro čim manj morfemsko sestavljenega obrazila, bi bilo morda na prvi pogled primernejše izhajati iz podstave *tista*, ki je rešena > *rešen-íca*. Toda pomensko podstava ne ustreza. *Rešenica* je namreč starinska sopomenka za *rešíteljico*, torej vršilko dejanja. Nosilka stanja *réšen-ka* je v sodobnem jeziku obrazilno in naglasno drugačna.

5.3 Priponskih obrazil za izpeljanske srednjega spola,²⁸ ki ne bi bila zaznamovana, je izredno malo; to izhaja iz spoznanja, da je srednji spol le slovnična kategorija in kot taka omejena na majhno število poimenovanj za živalske mladiče.

5.3.1 Priponsko obrazilo *-tje* tvori edino nezaznamovano tvorjenko *bítje* < *tisto*, ki biva in je nadpomenka za vse, kar ima lastnost živega.

5.3.2 Priponsko obrazilo *-álo*. Zabeleženih je kar precej izpeljank: *budálo*,²⁹ *cepetálo* 'kdor cepeta', *čvekálo*, *gobezdálo*, *godrnjálo*, *hacálo* 'kdor okorno, težko hodi'; iz SS še (125): *dremálo*, *jezikálo*, *iskálo* — slednja je v prenesenem pomenu, sicer ima tudi pomen za vršilnik 'priprava za iskanje, ugotavljanje česa'. Njihova skupna značilnost so podstavni glagoli na *ati -am*. Bajec (1950 I, 27) meni, da gre za tvorbo iz deležnikov. Izpeljanke imajo izrazit slabšalni prizvok, saj so poimenovanja za vršilce zaznamovanega dejanja, ki so ženskega ali moškega spola. Torej je v teh primerih izrabljen kot stilno učinkujoče sredstvo tudi srednji spol.³⁰ Tovrstna tvorba je izredno živa.

5.4 Priponska obrazila za izpeljanke ženskega spola (feminative), ki so le spolne ustreznice izpeljankam moškega spola. Kot je znano (Toporišič 1966, 98) se ženski par moškemu tvori na dva načina: z zamenjavo priponskega obrazila ali pa z dodajanjem še enega: *bélec* — *bélka*; *čuváj* — *čuvájka*.

5.4.1 Feminativna obrazila,³¹ ki se dodajajo, lahko razvrstimo glede na to, s katerimi tipičnimi soglasniškimi izglasji moškospolskih obrazil se družijo. Tako

²⁸TOPORIŠIČ v SS navaja le priponski obrazili *-alo* in *-tje*.

²⁹METELKO (1825, 48) ima poleg *budala* 'der Tolpel' < *budati*; (BEZLAJ (ESSJ I, 52) navaja pomen 'šušmariti'; SSKJ I (121), 'buljiti') še *zijalo* 'der Gaffer' in *motovilo* 'die Haspel'. Pri slednji tvorjenki je podstava iz glagola *motati*, *-ov-* je spona. (Toporišič: *motoviliti*; BEZLAJ, ESSJ 2: »*Motoviliti* je compositum iz osnov *motati* in *riti*.«)

³⁰Da je kot stilno učinkujoče sredstvo lahko izrabljen tudi ženski spol, je opozorjeno že v točki 2.2.1.

³¹Pri TOPORIŠIČU v SS 1976, 141–142 se v tej vlogi navajajo priponska obrazila *-ica*, *-inja*, *-ka* in *-ična*. Tam navedeni primeri pa so dejansko na *-na* (podstava pa na . . . *ič*). Naknadno potrjuje Toporišič *-ična* s *spletična*.

se *-a* in *-na* dodajata obrazilom, katerih v izglasju je *-č*: *gostáča, dedična*; *-ica* vsem tistim s *-č, -lj* in *-r*: *beračica, braníteljica, ravnáteljica, bóbnarica, pastirica, diréktorica, diktátorica*; *-inja* se druží s podstavami ali obrazili moškospolskih tvorjenk s *k, g, h* v izglasju *prerókinja, varúhinja* (za *-g* nimam primera za vršilko, toda prim. *drózginja, bogínja*); *-ka* se dodaja obrazilnim izglasjem na *-č, -d, -j, -r, -t, -v*: *brusáčka, doktorándka, čuvájka, balínarka, repórterka, dreserka, kurbírka, demonstrátorka, aspirántka, absolventka, detektívka*.

5.4.2 Feminativna obrazila, ki zamenjujejo obrazila moškega spola. Obrazilo *-ica*, zamenjuje *-ik*: *básnica* 'basnopiska' (prim. za vršilnik dejanja: *greník — greníca, glušník — glušníca*) ter *-ka* moškospolsko obrazilo *-ec* (*bórka*). Do zamenjave dela obrazila moškega spola s *-ka* in *-ica* pa prihaja pri tvorbi feminativov tistih izpeljank, katerih končni del večzložnega obrazila je *-ec* ter pri *-nik*. Tako obrazilo *-ka* zamenjuje *-ec*: *-(V)lec* (*dajálka, gojílka*), *-(V)vec* (*kegljávka, hvalívka, pévka*). Najpogostejša je tvorba feminativov z dodajanjem ženskospolskih obrazil, pri čemer prevladujejo tvorjenke s *-ka*, ki predstavljajo dobro četrtnino vseh ženskih ustrezníc k moškemu spolu.

Zelo redko nastopajo feminativi k zaznamovanim izpeljankam moškega spola, npr. *-avtl-lja: jezíkávtlja*. SSKJ jih sploh ne navaja. Tudi ne najdemo ustrezníc k *-ež*. To razlagamo z dejstvom, da tovrstne izpeljanke niso vezane le na osebe moškega spola, saj lahko rečemo *Alenka je gulež*. — *Tone je gulež*. Ni pa običajna **guležka*.

5.5 Izpeljanke z vzporednimi obrazili. Pri izpeljovanju besednega gradiva se je nabralo veliko število tvorjenk, kjer sta se ob isti podstavi pojavili dve ali več vzporednih priponskih obrazil. Njihova medsebojna primerjava je z ozirom na oznake SSKJ pokazala njihovo stilno vrednost, pogostnost in možnost zamenljivosti. V razpravi *Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika* (SR 1973) J. Toporišič med drugim predstavi tudi Varinate besedotvornih obrazil (241–249). Posebej so za nas zanimiva tiste za vršilca dejanja. Ob njih avtor ugotavlja, da je največ stilno zaznamovanih obrazil moškega spola (npr. *smrd-úh, drem-ávh, govor-ún, godrnj-ávs, jezik-ávt, gúl-ež, uč-eník*, vsi razen zadnjega, ki ima prizvok pridvignjenosti (sve-topisemskosti) oz. starinskosti, imajo slabšalno vrednost), ženskega manj, pri srednjem spolu je eno samo (*godrnj-álo*).³²

Ker so tro- ali večobrazilne istopodstavne izpeljanke pri vseh spolih redkejše oz. je taka vzporednost obrazil zastopana z največ eno podstavo, si bomo zato podrobneje ogledali le obrazila za podstave z dvema vzporednima besedotvornima morfemoma, pri čemer se pojavlja troje možnih kombinacij. a) vzporedna domača priponska obrazila: 1. *-ítelj/-ílec* (8),³³ 2. *-ítelj/-ník* (1), 3. *-ítelj/-áč* (1), 4. *-álec/-áč* (2), 5. *-ájl/-ár* (1), 6. *-níkl/-ílec* (1), 7. *-áč/-ež* (1), 8. *-ijánl/-nik* (1), 9. *-ún/-únec* (1),

³²Prim. v SS 1976, 126, obravnavo priponskih obrazil za vršilca dejanja ipd. Prim. tudi SKJ 2, 1966, 99 (»Različni« pomeni istih pripon), 100 (Različne oblike istega obrazila).

³³V oklepaju je zabeleženo število parnih tvorjenk z navedenima obraziloma, npr. *-ítelj/-ílec* (8), kar pomeni, da se obe kot vzporedni obrazili pojavljata ob osmih različnih glagolskih podstavah.

10. *áč/-álo* (1). b) Vzporedna prevzeta in domača priponska obrazila: 11. *-êrl-ec* (1), 12. *-erl-ar* (1). c) Vzporedna prevzeta obrazila: 13. *-êrl-ánt* (1).

Med domačimi obrazili se pojavlja *-ítelj* kot vzporedni besedotvorni morfem k *-ilec* pri osmih različnih podstavah. Iz oznak SSKJ razberemo, da je pogosteje rabljena izpeljanka na *-ilec* v naslednjih primerih: *branilec*, *dražilec*; z *-ítelj*: *gostítelj* (vzporednica z *-ilec* je zastarela), *gojítelj*, medtem ko je raba enakovredna pri *hranítelj*¹, *hranítelj*² in *hranílec*¹, *hranílec*².

Iz primerov izpeljank lahko ugotovimo, da ni mogoče posplošiti pravila, kdaj se rabi prvo in kdaj drugo priponsko obrazilo. Podobno ugotavlja tudi Babič (1986, 280), ki na mnogo številnejšem gradivu spoznava izjemno enakovredno razporeditev obeh obrazil. Vendar na podlagi vrst in vida podstavnih glagolov prihaja do zaključkov, da se izpeljanke na *-telj* v enaki meri izpeljujejo iz nedovršnih kot dovršnih glagolov, priponsko obrazilo *-lac* (ustreza slovenskemu *-lec*) pa v večjem številu iz nedovršnih.³⁴

Ob eni sami podstavi je *-ítelj* vzpoređen še z *-nik* in *-áč*. Slednji par sestavljata nevtralna izpeljanka *dobavítelj* in *dobavljáč*, ki je rabljen redko. Kaže torej, da je tudi vid glagolske podstave pomembna kategorija pri nastajanju novih tvorjenk, s čimer je povezana tudi različna obrazilna razvrstitev. To potrjujejo še drugi pari, npr.: *daríti* (dov./nedov.) — *darítelj* : *darováti* (dov./nedov.) — *darovátelj*; *bégati* (nedov. pon.) — *begún* : *bežáti* (nedov. tr.) — *běžec*.

Zanimivejši so variantni pari tvorjenk z domačimi in prevzetimi oblikami. Enakovredna raba obeh izpeljank pri *emajlêr* = *emajlírec*, *dríbler* = *dríblar* ter nevtralna tvorjenka *betonêr* nasproti mešanki z domačim obrazilom *betónar* (redko), kažejo da se prevzete besede sicer prilagajajo slovenščini z domačimi obrazili, toda večinoma imajo prednost podstavno in obrazilno prevzete tvorjenke pred t. i. mešanci oz. gre za stadij dvovladnja, ko jezikovna raba še ni izločila prednostne oblike ali izvedla kake druge diferenciacije (npr. funkcijskozvrstne).³⁵

Iz našega pregleda (vzporednih obrazil ob istih podstavah) smemo sklepati, da so le redke tvorjenke pomensko in stilno enakovredne, kar kaže jezik kot racionalen in gospodaren zbir jezikovnih enot, ki izloča nepotrebne sinonime v obrobje aktivnega besedišča ali pa jim dodeljuje nove pomenske vloge.

5.6 Naglas izpeljank s pomenom vršilca dejanja. Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa je predstavil Toporišič (1988, 133–179): »Tvorbenost naglasa pojmem tako, da na podlagi globinskih (podstavnih) prozodičnih lastnosti vsakega posameznega morfema vzpostavimo prozodijsko podstavo tvorjenke / . . /, s pretvorbami pa nato dospemo do površinske oblike naglasa oz. prozodije sploh« (str. 133). Izmed sedmih prozodičnih parametrov iz navedene razprave, tj. (1) kolikost zlogovnika, (2) njegova naglašenost, (3) mesto pozodema, (4) tonemskost, (5) naglasna jakost, (6) večnaglasnost, (7) krepkost, bomo upoštevali le: (5) naglasno jakost izpeljavnih obrazil in s tem (3) mesto naglasa ter (6) eno- ali večnaglasnost izpeljank.

³⁴Toporišič meni, da je *-ítelj* za imenitnejše stvari kot *-lec*.

³⁵Tipičen Toporišičev primer za obravnavano vprašanje je *nosač* — *nosilec* — *nositelj* — *nosec* : *nosač prtljage* — *nosilec štafetne palice* — *nositelj srednjeveške kulture* — *nosec star*.

Preglednica izpeljavnih obrazil za vršilca dejanja glede na naglasno jakost.³⁶

Spol	Naglasna jakost					
	2		1		0	
	D	P	D	P	D	P
M	-álec	-ánd	-avec(12,0)	-itor(4,1)	-ø	-er
	-ílec	-êr	-ivec(3,0)		-ja	-tor
	-ínec	-atêr	-ič(6,1)		-c	
	-únec	-átor	-ik(0,2)		-ec	
	-áč	-ít	-nik(3, 6)		-ec-	
	-úh	-ánt	-ar(8,12)		-vec	
	-ávh	-ènd	-or(1,5)		-ček	
	-áj	-íst			-ež	
	-átelj	-ív				
	-ítelj					
	-eník					
	-ín,					
	-lín					
	-ón					
	-ún					
	-ír,					
-tír						
-ávs						
-ávt						
Ž	áča		-ica(6,13)		-a	
	-lja		-nica(5,0)		-na	
	-úlja		-enica(1,0)		-ka	
	-éla		-inja(1,3)			
	-úša		-ika(1,0)		-lja	
-ánta						
S	-álo				-tje	

Legenda:

D — domača prip. obrazila 2, 1, 0 — naglasna jakost

P — prevzeta prip. obrazila M, Ž, S — spol

(1,2) prvo število izraža število naglašanih izpeljank, drugo število nenaglašanih izpeljank

5.6.1 Naglasna jakost in mesto naglasa. Razvrstitev besedotvornih obrazil po naglasni jakosti (prvič predstavljeno že v SKJ 2 (1966, 111) omogoča predvidljivost izpeljankinega naglasa, in sicer tako, da po pravilih o razmerju med naglasnimi

³⁶Pregled stalno naglašanih besedotvornih enot pri glagolu, pridevniku in samostalniških izpeljankah iz različnih podstav za vse tri spole prvič prinaša razprava J. TOPORIŠIČA: Besedotvorna teorija (1976, 169–171). V tem prikazu ni zajet tip naglasna jakost _{2p} (p = ponaglašen), s katero Toporišič razlaga primere kot *kováč_{2p}* + *-lca₁* > *kovačlca*, prav tako ne tip 2 + 2, kjer obvelja druga dvojka: *dekán₂* + *-át₂* > *dekanát*.

jakostmi obeh sestavin tvorjenke (podstave in obrazila) naglas ostane na sestavini z višjo jakostjo oz. na prvi sestavini, če sta obe enake jakosti, medtem ko so obrazila z jakostjo 0 zmeraj nenaglašena: $mrgol_{-0} + -ínc_2 > mrgolínc$, $kuh_{-1} + -ar_1 > kúhar$, $bòr_{-0} + -ec_0 > bórec$, $stol_{-0} + ác_1 > stôlec$.

5.6.2 Eno- in večnaglasnost izpeljank. Izpeljanka ima toliko naglasov, kolikor jih ima njena podstava. Tako velja, da so tvorjenke s pomenom vršilca dejanja enonaglasne, če so izpeljane iz enodelne (proste) glag. podstave: $kdór\ igrá > igrálec$; $kdór\ góde > gódec$. Večnaglasne pa so tiste, katerih podstava ima več naglasov; v našem primeru so to izpeljanke iz dvonaglasnih glagolskih sestavljenk: $kdór\ sòustvárja > sòustvarjálec$, $kdór\ se\ prèdnaročí > prèdnaročilec$.³⁷

5.7 Zaključek. V obravnavo je zajetih skupno 507 navadnih izpeljank, in sicer 365 moškega, 39 ženskega, 12 srednjega spola, ter 92 feminativov. Z ozirom na številski obseg tvorbenih obrazil se pokaže naslednje razmerje $M > Ž > F > S$ oz. $M > Ž > S$. V luči statistike je zanimiv odstotni prikaz prevladujočih priponskih obrazil. Tak izračun je sicer relativen, predvsem zaradi dejstva, da je za posamezne manj pogoste tvorjenke zajeto še dodatno gradivo iz Pohlina (1783), Metelka (1825) in Pleteršnika (1894–95), kljub temu pa daje dovolj nazoren pogled na večjo oziroma manjšo rodnost obrazil.

Pri moškem spolu prevladujejo tvorjenke z $-ác$ (12,60%), $-ílec$ (8,76%), $-álec$ (5,75%), $-átor$ (6,02%), $-ar$ (5,47%), $-êr$ (4,93%), $-ánt$ (4,38%), $-ítelj$ (4,10%), $-ec$ (3,83%). Tvorjenke ženskega spola niso številsko izstopajoče, med najbolj rodnimi obrazili so: $-a$ (18,42%), $-éla$ (15,78%), $-nica$ (13,15%), $-úlja$ (13,15%), $-áča$ (10,52%). Pri feminativih sta taki obrazili $-ka$ (70,65%) in $-ica$ (20,65%). Kot že omenjeno, je izpeljank srednjega spola izredno malo, najpogosteje so tvorjene z $-álo$ (91,66%). Tako je razvidno, da so pri moškem spolu za vršilca dejanja najmanj rodni besedotvorni morfemi. $-c$, $-ínc$, $-ávh$, $-lín$, $-tír$, $-ív$ (0,27%) in $-ik$ (0,54%).

VIRI

- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Prva knjiga A–H. Ljubljana, 1970.
Odzadnji slovar po alfabetařiju za 1. knjigo slovarja slovenskega knjižnega jezika od I do J, za 2. knjigo od K do N in dodatnih gesel iz 1. knjige. Ljubljana, 1970.
Besedišče slovenskega jezika. Prva knjiga A–N. Druga knjiga O–Ž. Ljubljana, 1987.
 J. TOPORIŠIČ: *Slovenska slovnica*. Maribor, 1984.
 M. PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar I, II*. Ljubljana, 1894–95.
Načrt pravil za novi slovenski pravopis. Ljubljana, 1981.
Slovenski pravopis, I. Pravila. Ljubljana, 1990.
 M. CIGALE: *Deutsch-slovenisch Wörterbuch*. Ljubljana, 1860.
 F. VERBINC: *Slovar tujk*. Ljubljana, 1979.
The Oxford English Dictionary. Volume III, V. Oxford.

³⁷Po Toporišiču.

NAVEDENKE

- S. BABIĆ, 1986: Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Zagreb.
- A. BAJEC, 1950: *Izpeljava slovenskih samostalnikov. Besedotvorje slovenskega jezika I*. Ljubljana.
- F. BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga A–J*. Ljubljana.
- A. BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole. Četrta izdaja*. Celje.
- V. GJURIN, 1988: Jezikovni kotichek 30–33. 7D, leto XVIII, št. 5–8.
- JANEŽIČ-SKET, 1906: *Slovenska slovnica. Deveta, predelana izdaja*. Celovec.
- F. METELKO, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königsreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana.
- M. PIRNAT, 1979: Izgovor črke *l* (*u, w* ali *v*) kot *u*, SR XXVII. 215–229.
- M. POHLIN, 1783: *Kraynska grammatika*. Ljubljana.
- J. ŠOLAR, 1951: A. Bajec, Besedotvorje I. SR IV. 142–147.
- J. TOPORIŠIČ, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor.
- — 1970: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor.
- — 1971: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ. SR XIX. 75–75, 222–229.
- — 1972: Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika. SR XX. 285–318.
- — 1973: Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR XXI. 217–263.
- — 1975: Izpeljava slovenskih samostalnikov. *Linguistica*. 241–256.
- — 1976: Besedotvorna teorija, SR XXIV. 163–177.
- — 1979: Družljivost domačega in prevzetega v besedotvorju. *Naši razgledi* 11. 5. 1979.
- — 1980: Teorija besedotvornega algoritma, SR XXVIII. 141–151.
- — 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku, SR XXIX. 79–94.
- — 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor.
- — 1986: Morfo(no)loška opremitvev šumevcev in zlitnika *c*, SR XXXIV. 209–214.
- — 1988: Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, SR XXXVI. 132–180.
- A. VIDOVIČ-MUHA, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozkoknjižne leksike. VIII. SSJLK. Ljubljana. 35–53.
- — 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana.

SUMMARY

A survey of the abundant lexical material for the semantic field of the agent of an action attests to all the derivational suffixes cited in SS 1984: 124 (with the exception of the suffix *-evnik*, which is more appropriate to derive from the adjectival base, e.g., *bojevni človek* > *bojévník*). At the same time, the survey presents eight more new masculine suffixes: *-(a)vec*, *-ívec*, *-lín*, *-atêr*, *-ír*, *-tír*, *-ít* in *-ív*.

The most productive masculine suffixes are *-áč*, *-ílec*, *-álec*, *-átor*, *-ar*, *-êr*, *-ánt*, *-ec*, *-ítelj*, which make up 55.89% of all masculine derivatives. The corresponding feminine suffixes are *-a*, *-éla*, *-níca*, *-úlja*. The predominant feminine derivation is made with the so-called additive suffix *-ka*. Neuter agentives are not numerous: in fact, only two suffixes are found: *-tje* and *-álo*, where the latter has a pejorative connotation.

Among all three genders there are thirty-three bases in which two or more parallel suffixes appear. These are a result of: (1) the existence of competing borrowed (*-ánt*: *-êr*) or native suffixes (*-ítelj*: *-ílec*, *-áč*, *-ník*); (2) dual government in derivatives where all or part of the word is borrowed: *dríbl-er* (borrowed base + borrowed suffix); *dríbl-ar* (borrowed base + native suffix); (3) the existence of heterogeneous formants of different genders for the same base (*čvek-áč*, *čvék-a*, *čvek-álo*). As the notations in SSKJ attest, these types of derivatives are rarely stylistically

and semantically equal. This shows language to be a rational and economical collection of word units that shunts unnecessary synonyms to the periphery of the active vocabulary or ascribes to them new semantic and functional roles.

The prosodic shape of derivatives depends on the prosodic features of their elements: the place of stress is predictable on the basis of the prosodic strength of the root and suffixes. Generally, the rule is that the place of stress is preserved on the element with the highest prosodic strength; otherwise, it appears on the first if the morphemes carry the same strength factor or on the second if the factor is 2 + 2. Also, the number of stresses in derived words is conditioned by the base: agentives all have one stress if they are derived from a simple verbal base, but have more than one stress if they are derived from verbal bases with two stresses.

The article systematizes poems of various authors and periods into three broad types defined by their distinctive features, which proceed from the relationship among the author, the text and the addressee. Thus the typology is not a model of influence, but a scheme that connects older and modern texts on the basis of their form of expression, motifs and themes. In this way the typology projects onto the historical development an unbiased systematization of children's poetry.

1. Literarna veda je mladinsko poezijo obravnavala predvsem z uporabo zgodovinske metode, se ukvarjala z razvojem, vplivi in deloma z razmerjem med literaturo in njeno pogojenostjo »v socialnimi in kulturnimi razmerami naroda« (Janar-Loga 1976: 84). V ravni Otrok in knjiga so v tem okviru pomembne razprave A. Glazer, v katerih se odraža izredično razzopogano tako za raziskovalne vzporednice med mladinsko in nemladinsko književnostjo kot za nemladinski enakovredno stvarstvo mladinske književnosti. Na tej osnovi je avtorica obravnavala zgodovinski razvoj otroške poezije (Slovenska otroška pesem v 19. stoletju, *Otrok in knjiga*, št. 31) in periodizirala slovensko mladinsko književnost (Vzročanje periodizacije slovenske mladinske književnosti, *Otrok in knjiga*, št. 8). Literarnozgodovinske so tudi razprave M. Šušelj (Kratek opis razvoja slovenskega mladinskega slovstva, *Otrok in knjiga*, št. 7), L. Janar-Loga (Začetki slovenske književnosti za mladinu, *Otrok in knjiga*, št. 4) in B. Preglja (Slovenska književnost za otroke, *Otrok in knjiga*, št. 10). V svojih pregledih mladinske književnosti se odraža vsem sorodna metodologija — Z. Firnač-Cognarti je slovensko mladinsko poezijo obravnavala v postopnem pogledu *Pregled mladinskih književnosti jugoslovanskih narodov* (1980), z lastno da je podala v razdelku in izdih dopolnilo z interpretacijski postopki pesniških žanrov, prikazala prenikanje v analizi in tematiki v knjigi *Otroška in mladinska književnost v Jugoslaviji* (1984) je M. Likarovič mladinsko poezijo obravnavala v povzrevi v avtorjevo slogom in literarno metodološko. Vkrati z literarnozgodovinskimi pregledi je bilo v slovenski publicistiki vztrajno dobro razvito kritično stvarstvo, in vkrati kot prvojanje izvirnosti mladinske poezije in njene izvirnosti proučevali glede na tradicijo in nepesniški jezik oz. »šolsko« (Med novčasnimi kritikami razvijajo vidno mesto prispelvi D. Pradel (vzročanje Novakovega, Deklerovega in Zagrebovega pesništva), posebej zaslužen je za interpretacije T. Kermamerja, v katerih je razvidno, da mu mladinska poezija ne pomeni vschniko vsprej obstojno literarno stvar, ampak jo svetlost in svetloba, in praligi katrini je močnega interpretativni užiti nemladinska književnost).